

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 24, Sayı: 41, Ocak-Haziran 2019

MEHMET AKİF'İN "KUR'AN'A HITAP" ŞİİRİ

MEHMET AKIF AND HIS POEM "ADDRESS TO THE QUR'AN"

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

mahmutozturk0263@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5846-7135

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

Atıf@ Öztürk, Mahmut. "Mehmet Akif'in 'Kur'an'a Hitap' Şiiri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Haziran 2019): 73-97.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received :19 Ekim 2018 / October 2018

Kabul Tarihi / Accepted : 23 Mayıs 2019 / 23 May 2019

Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran 2019 / 15 June 2019

Sayı – Issue : 41

Sayfa / Pages : 73 - 97

DOI :10.30623/harranilahiyatdergisi.472233

Öz

"Kur'an'a Hitap" M. Akif Ersoy'un kaleme aldığı ilk şiirlerindendir. O, bu şiirini yirmi bir yaşında, hafızlığını tamamladığında yazmıştır. Şiir 1895 yılında *Mektep Dergisi*'nde yayımlanmıştır. Bu şiir, M. Akif'in *Safahat*'a almadığı şiirler arasındadır. Mesnevi tarzında yazılan şiir dört bölümden ve 28 beyitten oluşmaktadır. Şiir, Kur'an'a hitapla başlamakta, onun bazı özellikleri zikredildikten sonra yine Kur'an'a hitapla tamamlanmaktadır.

Şiirde öncelikli olarak Kur'an'ın bir mucize olduğu, benzerinin getirilemeyeceği, Kur'an'ın mahlûk olmadığı, müminler için neler ifade ettiği ele alınmıştır. Şiir'de pek çok konuya temas edilmiştir. Dolayısıyla çok geniş içeriğe sahip bazı konular birer mısra ile özetlenmiştir. M. Akif şiirin son kıtasında kendi duygularını dile getirmiştir. Burada Kur'an'a olan saygısını, emirlerini gerçekleştirmenin en büyük arzusu olduğunu dile getirmiştir. Bu şiirinde Akif ayrıca Kur'an'ın dünyada dost ve fikirdaşı olduğunu, ahirette de yardımcı olmasını umduğunu ifade etmiştir. Şiirde bir kısmı lafzî iktibaslar başta olmak üzere Kur'an-ı Kerim'e pek çok atıf bulunmaktadır. Telmihlerle beraber bu atıfların sayısı yirmiyeye ulaşmaktadır.

Bu çalışmada Kur'an'a Hitap şiiri M. Akif'in edebî çalışmalarının başlangıç noktasını ve üslubunu tespit amacına yönelik olarak incelenmiştir. Bu açıdan bu çalışma, 21 yaşında genç bir şairin sahip olduğu kültür ve malumatı satır aralarından okumaktan ziyade öncelikle onun o yaşlardaki ilgileri, yol haritasını belirlemedeki samimiyeti ve günümüze geldiğinde bu samimiyetin gerçekleşme durumunu ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: M. Akif, Kur'an, Kur'an'a Hitap, mucize, tehaddi

Abstact

"Address to the Qur'an" is one of the first poems written by M. Akif Ersoy. He wrote this poem when he finished memorizing the Qur'an at the age of twenty-one. The poem was published in the Mektep Journal in 1895. "Address to the Qur'an" is among the poems that M. Akif did'nt add to *Safahat*. The poem, written in the Mathnawi style, consists of four parts and 28 couplets. The poem begins with an appeal to the Qur'an and after mentioning some its features ends with an appeal to the Qur'an again.

In the poem, it has been preemptively dealt with that the Qur'an as a miracle, it couldn't be replicated, it was not created and what it means for the believers. Many topics have been touched upon in the poem. Therefore, every mentioned some subject having a very large content are summarized with in a single verse. M. Akif expressed his own feelings in the very last part of the poem. Here he expressed his respect for the Qur'an, and that his greatest desire is to follow its commands. Akif also expressed that the Qur'an is his friend and associate in this life, and his hope that it would also be his supporter in the Hereafter. In the poem, there are many references to the Qur'an, some of which are literal quotations. With the indirect references, the total number of references reaches to twenty.

In this study, Address to the Qur'an poem has been examined in order to determine the beginning point of M. Akif's literary works and his style. In this respect, this study has mainly handled the concerns of a twenty-one years old poet, his sincerity in providing a road map and realization level of this sincerity today, rather than read between the lines to see cultural and knowing level of such a young poet.

Keywords: M. Akif, the Qur'an, Talking to the Qur'an, miracle, challenge

Giriş

M. Akif Ersoy (1873-1936) yakın tarihimizin üzerinde en çok konuşulan şair ve yazarlarından. Akif, dil bilgisi ve ilmî müktesebatı sayesinde doğu ve batı dünyasını tanıyan, naklî ilimler yanında müspet ilimlere de aşına olan bir mütefekkindir. Yaşadığı çağda meydana gelen hadiseleri yakından takip etmiş, duygu ve düşüncelerini bazen basın yoluyla, bazen de doğrudan insanlara hitap ederek paylaşmıştır. Düz yazıları ve vaazları milli birlik ve beraberlik; cehaletten ve ataletten sıyrılıp yeniden gayrete gelme ve İslam'a muhalif davranışları terk etme gibi belli konulara münhasırken şiirleri daha geniş yelpazede konular içermektedir. Kanaatimizce bu çeşitlilik M. Akif'in gördüklerini, duyduklarını ve hissettiklerini şiirleştirebilmedeki maharet ve alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımını *Safahat* kitabındaki şu mısralarla belirtir:

- Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...
İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.¹

¹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi), 2009), 246.

Bir fotoğraf sanatçısının gezip gördüğü yerleri fotoğraflaması gibi M. Akif de tanık olduğu olayları, seyahatlerinde uğradığı mekânları, şiirlerine adeta resmederek aktarmıştır. O tanık olduğu hasta bir öğrencinin ıstırabını, babasından kalan küfeye öfkeyle tekme atan yetim çocuğu ve seyrettiği bir güreş müsabakasını mükemmel bir şekilde nazmederken, Balkan savaşlarının yüreğinde açtığı yaraları, Bursa'nın işgali üzerine hissettiği üzüntüyü, milli birlik ve beraberliği temin için yaşadığı heyecanı da mısralarında dile getirebilmiştir. M. Akif bazen bir fotoğraf karesi için veya Sa'dî'den okuduğu bir beyit üzerine de şiir yazmıştır. Bu noktada önemli olan herhangi bir şeyin M. Akif'in düşünce dünyasında bir karşılık bulabilmesidir.

Bu makalenin çalışma konusu olan "Kur'an'a Hitap" şiirini de benzer şekilde yirmi bir yaşında hafızlığını tamamladığında yazmıştır. Kur'an'a Hitap, M. Akif'in bundan sonra yazacağı şiirlerin habercisi gibidir. Şiirin son beytinde Kur'an-ı Kerim için söylediği "Dünyada refik ü hemzebânım" mısrası aynen tahakkuk etmiş, M. Akif Kur'an'la olan irtibatını hayatı boyunca sürdürmüş ve *Safahat*'in pek çok şiirinde Kur'an-ı Kerim'den lafzî ve manevî iktibaslarda bulunmuştur. Kur'an'a Hitap şiiri, dil, üslup ve içerik bakımından *Safahat*'taki pek çok şiirden farklıdır. M. Akif'in bu şiirini *Safahat*'a almamış olması bu şiirin az tanınmasına yol açmıştır.

Şiirin tahliline geçmeden önce ana hatlarıyla M. Akif'in hayatından ve edebi şahsiyetinden söz edeceğiz.

1. Ana Hatlarıyla Mehmet Akif'in Hayatı

1873 yılında İstanbul'un Fatih semtinde Sarıgözel mahallesinde doğan² Mehmet Akif'in soyu baba tarafından Arnavutluk'a anne tarafından Buhara'ya dayanmaktadır.³ Babası Tahir Efendi, Fatih Medresesi müderrislerinden salih, fazıl, vefakâr, onurlu ve iyiliksever bir ilim adamıdır. Annesi Emine Şerife Hanım ise daima Kur'an okuyan dinî hassasiyetleri olan bir hanım efendidir.⁴ M. Akif ilk tahsilini babasından almıştır. Tahir Efendi M. Akif'le gezerken bile fırsatı değerlendirip ona çok şey öğretmiştir.⁵ M. Akif'in

² M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yay., 2003), 28: 432.

³ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1945), 3-4.

⁴ Eşref Edip Fergan, *Mehmet Akif- Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharirin Yazıları*, (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1962) 244.

⁵ Fergan, *Mehmet Akif*, 250.

bildiği ve meclislerde yeri ve zamanı gelince bolca kullandığı darb-ı mesellerinin kaynağı ise evde daima Kur'an okurken gördüğü annesidir.⁶

Yaşadığı dönemin usulüne uygun olarak ilk, orta ve lise tahsilini maddi zorluklar içinde ama düzenli olarak tamamladı.⁷ M. Akif daha liseyi tamamlamadan babası vefat etti. Liseden sonra yüksek tahsilini mülkiye alanında yapmak istiyordu. Ancak annesi ve kardeşi Nuriye'ye bakabilmek için hemen atanması gerektiğinden⁸ ilk mezunlarına iş garantisi veren sivil Baytar Fakültesinde kayıt yaptırdı.⁹ Gece gündüz çalışıp bölümünü birincilikle tamamladı.¹⁰ Baytarlıktan sonra bir ara hukuk fakültesini okumak istediye de bazı nedenlerden dolayı vazgeçti. Mezuniyetten sonra 1893 yılında Orman Meadin ve Ziraat Nezareti Beşinci Umuru Baytariye ve Islahı Hayavanat Şubesi'nde çalışmaya başladı ve kısa süre içinde müfettiş yardımcılığına atandı. Bunların dışında Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi kitabet muallimliği (1906), Çiftlik Makinist Mektebi Türkçe muallimliği (1907) Darülfünun edebiyat muallimliği (1908) yaptı. Dürüstlüğünden dolayı bazı görevleri yarım kaldı. Bir görevinden kendisine yönelik olmasa bile tanık olduğu idari haksızlıklardan dolayı istifa etti.¹¹ Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye genel sekreterliğinden azledilmesinde Millî Mücadelenin başlangıcındaki muhalif tutumları sebep oldu.¹²

Bazı resmi ve Teşkilat-ı Mahsusa'daki özel görevlerinden dolayı Arabistan, Arnavutluk, Almanya, Mısır gibi ülkeleri dolaştı. I. Mecliste Burdur Mebusu olarak da görev yapan M. Akif, Kurtuluş Savaşı'nda kamuoyu oluşturmak noktasında aktif roller üstlendi.¹³ II. Meclis kurulduktan sonra yöneticilerle ters düşen M. Akif Mısır'a yerleşti.¹⁴ On yılı

⁶ Fergan, *Mehmet Akif*, 244.

⁷ Tansel, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri*, 6; Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990), 22.

⁸ Hasan Basri Çantay, *Akıfname*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966), 20.

⁹ Mehmet Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006), 19.

¹⁰ Süleyman Nazif, *Mehmet Akif, Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat*, (İstanbul: 1924), 7.

¹¹ Çantay, *Akıfname*, 20.

¹² Çantay, *Akıfname*, 23; Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, 294.

¹³ Nazif, Süleyman, *Mehmet Akif, Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat*, (İstanbul: 1924), 22.

¹⁴ M. Orhan Okay, *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1989), 11.

aşkın bir süre orada yaşadıkdan sonra hastalanması üzerine Türkiye'ye döndü ve 27 Aralık 1936 yılında İstanbul'da vefat etti.

Her zaman doğru bildiklerini yazdı. Bir yandan milleti işgalci düşmanlara karşı örgütlemeye çalışırken, diğer yandan onları cehalet ve atalet gibi görünmeyen düşmanlarla savaşmaya davet etti. İşlevsiz kalan kurumları ıslah edip yeniden aktif hale getirmenin çarelerini dillendirdi. Sahip olduğu maddi-manevi kaynakları şahsi ikbali için değil; milletin menfaati için kullandı. Gençleri lisan bilmeye, batıyı tanımaya teşvik etti.

2. M. Akif'in İlmî ve Edebî Şahsiyeti

M. Akif, ilk, orta ve yüksek tahsillerine zamanında başlayıp başarıyla tamamlamıştır. İlme son derece düşkün olan babası Tahir Efendi, M. Akif'in eğitimini sadece okullara havale etmemiş, yaşadığı müddetçe eğitimi ile yakından ilgilenip onun ilk hocası olmuştur.¹⁵ Annesi Emine Şerife Hanım, oğlu Akif'in dinî tahsil yapmasını istese de babası Mehmet Tahir Efendi oğlunun temayülüne bakarak tercihi ona bırakıp, annesine de "Medresede alabileceği dinî tahsili fazlasıyla kendisinin ona sunacağını," belirtmiş ve gereğini de yapmıştır.¹⁶ Çantay'ın belirttiğine göre babası M. Akif'i sıkı bir disiplin içinde yetiştirmeye çalışmıştır.¹⁷

M. Akif, Fatih İbtidaisi'nde eğitime başladığında babasından da Arapça derslerini almaya başladı. Daha sonra arkadaşları Şevket ve Naim beylerle kurdukları özel çalışma grubuyla gecesini gündüzüne katarak çalışan M. Akif,¹⁸ İmam Bûsîrî'nin meşhur Kaside-i Bürde şiirini şerhlere bakmaksızın okuyup açıklayabilecek kadar Arapçasını ilerletti.¹⁹ Bir taraftan Fransızcasını da ilerletmeye çabalayan Akif'in Fransızca öğrenmesinde Ispartalı Hakkı'nın büyük teşvikleri oldu.²⁰ Orhan Okay'ın tespitlerine göre daha rüşdiye tahsiline devam ederken Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca'da birinciliği kimseye kaptırmamıştır.²¹ Bu noktada Ahmet Kabaklı'nın "Şiirlerinin bir sözlüğü yapılırsa en çok sayıda kelime kullanan

¹⁵ Fergan, *Mehmet Akif*, 250.

¹⁶ Atay, Rifat, "Mehmet Akif" *XIX Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, (İstanbul: Divan Yayınları, 2017), 131.

¹⁷ Çantay, *Akifname*, 14.

¹⁸ Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012) Çantay, *Akifname*, 24; Fergan, *Mehmet Akif*, 397-398.

¹⁹ Kuntay, *Mehmet Akif*, 19.

²⁰ Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, 34-35.

²¹ Okay, *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, 7.

şairimizin Akif olduğu anlaşılacaktır”²² şeklindeki tespitini hatırlatmak yerinde olacaktır.

Mütevazı bir kütüphaneye sahip olan M. Akif, bu kitapların tamamını defalarca arkadaşlarıyla beraber okudu.²³ Bir arkadaşıyla daha rahat kitap okumak için evini taşımaktan üşenmeyen M. Akif, İmam Müberrid’in *Kitabü’l-Kamil*’ini Ali Fehmi Efendi’den²⁴, Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin’in *Vâridât*’ını 1904-1908 yılları arasında devrin mütebahhir ulemasından Musa Kazım Efendi’den okumuştur.²⁵ Fransızca kitapları ise Mithat Cemal Kuntay ile beraber mütalaa etmiştir.²⁶

Hiçbir zihni karışıklığa meydan vermeden aynı gün üç ayrı dille ihtisas düzeyinde okumalar yapabilme kabiliyetine sahip olan Akif, Mahir İz’in bildirdiğine göre Ankara’da Milletvekili iken bile okumalarına devam etmiştir. Sözelimi sabahları Mahir İz’le yaptıkları okuma bittiğinde bu defa Hasan Basri Çantay’la beraber “Muallakat” okumuşlardır. Mecliste görüşmeler başlayınca kadar masasında Fransızca bir eseri tercüme ile meşgul olur, akşam olunca Taceddin Dergâhı’nda Hariciye Hukuk Müşaviri Münir Erteğün beye “Hafız Divanı”nı okuturdu.²⁷

Bütün bu okumalar, Akif’in zihninde iz bırakmış, makalelerinde, vaazlarında ve şiirlerinde yeri geldikçe bu bilgilere müracaat etmiştir. Söylediklerinin doğru olmasına özen gösteren M. Akif, yazdıklarının da doyurucu olmasına dikkat etmiştir. O’nun bazı şiirler için günlerce hazırlık yaptığı, hazırladığı plana göre şiiri tamamlamak için alın teri döktüğü bilinmektedir. Hatta bu hassasiyetinden dolayı İkinci Asım ve Haccetü’l-Veda’ gibi şiirleri yeterli malumat toplayamadığı ve planı zihninde tamamlayamadığı için fikir aşamasında kaldığı bilinmektedir.²⁸

M. Akif’in şiire merakı küçük yaşlarda başlamıştır. İbnü’l-Emin Mahmut Kemal Bey, hatıralarında amcasının kızı Hatice Cemile ve Akif’le beraber çocukluk yaşlarında aruza uymayan, heceye gelmeyen mısralar söylemeye gayret ettiklerini naklederken, Akif’in bazı mısralarının kendi

²² Kabaklı Ahmet, *Mehmet Akif*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, ts.), 126.

²³ Kuntay, *Mehmet Akif*, 33.

²⁴ Fergan, *Mehmet Akif*, 291.

²⁵ Cündioğlu, *Bir Kur’an Şairi*, 20; Kuntay, *Mehmet Akif*, 42-43.

²⁶ Kuntay, *Mehmet Akif*, 29.

²⁷ İz, Mahir, *Yılların İzi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1990), 125.

²⁸ Öztürk, Mahmut, Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy’un Gerçekleşmeyen Projeleri, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, 1/2 (2016): 67-69.

söylediklerinden daha iyi olduğunu özellikle belirtmek istemiştir.²⁹Babası Tahir Efendi vefat ettiğinde M. Akif, onun vefatına “*Cennet olsun ruhuna Tahir efendinin mekân.*” mısrasıyla tarih düşürmek istemiştir.

M. Akif başlangıçta bizim edebiyatımızda Muallim Naci ile Abdülhak Hamid'in; Fars edebiyatında da Sadi ile Hafız'ın tesirindeydi. Bu tesir 1908 yılından sonra tamamen kaybolmuş ve kendine mahsus şiirler yazmıştır.³⁰

Akif'in şiirlerini aruzla yazdığı bilinmektedir. Mithat Cemal aruzu kullanmadaki başarısını “nazmın zembereğini bulmuş, aruzu kurmuştu”³¹ifadesiyle dile getirir. Keza “Hasta” şiirinde kızları Feride ve Cemile'nin bebek yüzünden birbirlerine yaptıklarını aruz veznine uydurarak şiirine alabilmiştir.³²M. Akif'in şiirlerindeki dil ve üslup zaman ilerledikçe daha oturmuş, dili giderek sadeleşmiştir. Kendisinin de bir röportajında belirttiği gibi “Asım” şiiri ilk kitaplara nazaran daha sade bir dille kaleme alınmıştır.³³

Onun sanat anlayışını da Üçüncü Safahat'a bir takriz yazan Ferit Bey şu ifadelerle özetlemektedir: “Çünkü sen sanatta gaye aramıyorsun; lakin gayede sanat arıyorsun.”³⁴Onun sadece gördüklerini yazdığı, hayal âlemine dalmadığı, sözlerinin doğru olmasına her şeyden çok önem verdiği bilinmektedir. Şu mısraları da aynı hakikati ifade etmektedir:

Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

İnan ki her ne demişsem, görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

*Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek*³⁵

Arasında *Kur'an'a Hitap* şiirinin de bulunduğu eski şiirlerinin üslubu ile daha sonra Safahat'ta yayınlanan şiirlerin üslubu arasında belirgin bir fark gözlenir. Henüz şahsiyetini bulmadığı ilk gençlik yıllarında Divan şiirinin ortak lügati ile taklit ettiği örneklerin dilini kullanır. İlk dönemlerde yazdığı şiirlerdeki Türkçe kelime sayısı bazen üçte bire kadar düşebilmektedir.³⁶ Bu

²⁹ Çantay, *Akifname*, 16.

³⁰ Çalışkan, Adem, “Ölümünün 56. Yılında Mehmet Akif Ersoy'un Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, 38, (1993) : 81.

³¹Kuntay, *Mehmet Akif*,22.

³² Tansel, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri*, 38-39.

³³ Fergan, *MehmetAkif*, 259.

³⁴ Fergan, *MehmetAkif*, 76.

³⁵ Ersoy, *Safahat*, 246.

³⁶ Uluçay, Mustafa, *Tasannusuz bir şair Mehmet Akif*, (Ankara: Atlas Yayınları, 2016), 48.

sebeple ilk şiirlerinden birisinin Kur'an'la ilgili olması ve şiirde başlangıç noktasının tespiti açısından incelediğimiz "Kur'an'a Hitap" şiirini üslup açısından değil, içerik açısından inceleyeceğiz.

3. M. Akif'in Kur'an'la İlgili Müktesebatı

Dindar bir anne ve babanın evladı olmak Akif'in Kur'an-ı Kerim'le çocuk yaşlarda tanışmasına vesile olmuştur. Erken yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrenen Akif, hafızlığa sekiz yaşında iken başlamıştır.³⁷ Hızını tamamlaması ise yirmili yaşlarında nasip olmuştur. Kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre bu süre zarfında Kur'an-ı Kerim'le sürekli hemhal olmuş, her gün mutad olarak Kur'an-ı Kerim'i okumaya gayret etmiştir: "Tahsil-i Ali'yi bitirdikten sonra hafız oldum. Fakat ondan evvel, Kur'an'ı okuya okuya gayet pişkin hale getirdiğim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesafe yoktu. Az bir müddet içinde Kur'an'ı ezberleyiverdim."³⁸ Çantay'ın belirttiğine göre bu süre altı aydır.³⁹ İstanbul Bozdoğan Kemerindeki Kirazlı Mescit'te bazen mukabeleler okuması hızını daha da kuvvetlendirmiştir.⁴⁰

Esasen "Akif'in hayatında Kur'an'ın yerini konuşmak, onu tanıyanlar açısından malumu ilam kabilindedir. Hayatının başucunda daima Kur'an olan Akif, aynı zamanda bir oturuşta Kur'an hatmini tamamlayacak kadar güçlü bir hafızdı. Muhammed Abduh'un tefsir yaparken müracaat ettiği yegâne kitap olan *Celaleyn Tefsiri*'ni Akif, Ankara'ya gelmeden evvel on sekiz defa hatmetmiştir. Bundandır ki, Türkçe bir meal yazma ihtiyacı hâsıl olduğunda akla gelen ilk isim Akif olmuştur. Yedi yılını verdiği meal çalışması onun Kur'an kültürüne hâkimiyetini bir hayli artırmıştır. Kur'an meali ile uğraşırken hızını da teravihleri hatimle kıldırarak kadar ilerletmiştir."⁴¹

M. Akif'in hafızlığının yanı sıra çok iyi Arapça bilmesi, Kur'an'a Hitap şiirinde de belirttiği gibi söylemlerinin Kur'an merkezli olması ile neticelenmiştir. O şiirlerinde sıklıkla Kur'an-ı Kerim'den delil getirmiştir. *Safahat*'ın bazı kitapları (Hakkın Sesleri) doğrudan manzum tefsirlerden

³⁷ Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 12.

³⁸ Fergan, *Mehmet Akif*, 520.

³⁹ Çantay, *Akifname*, 254.

⁴⁰ Uluçay, Mustafa, Akif'in Kur'an Mealinde Dil ve Üslup Özellikleri, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi] [TDED]*, 50/1 (2014);, 121-135.

⁴¹ Öztürk, Mahmut, "Mehmed Âkif'in İctimaî Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği", *80 Yıl Sonra Mehmet Akif, (27-28 Aralık, 2017)*, (Ankara), 82.

oluşmaktadır. *Sebilürreşad* Dergisinin tefsir yazılarını da uzunca bir süre M. Akif kaleme almıştır.

Şüphesiz M. Akif'in Kur'an-ı Kerim'le olan alakası anlattıklarımızla sınırlı değildir. Bu konuda yapılmış pek çok müstakil çalışma bulunmaktadır. Biz daha geniş bilgi taleplerini bu çalışmalara yönlendirerek Kur'an'a Hitap şiirine geçmek istiyoruz.⁴²

Kuntay'ın şu ifadesi M. Akif'in Kur'an'la olan alakasını özetler mahiyettedir: "Hayatının en ucunda, en yüksek yerinde Kur'an durur."⁴³

4. Kur'an'a Hitap Şiiri

Akif bazı şiirlerini tanık olduğu veya yaşadığı hadiseler üzerine kaleme almıştır. Kur'an'a Hitap şiiri de bu türdendir. Hayatı boyunca bağlı kalacağı, ahlâk ve seciyenin temelini teşkil eden Kur'an-ı Kerim hakkındaki bu şiiri hafızlığını tamamladığı sırada yazmıştır.⁴⁴ Mektep mecmuasında yayımladığı (14 Mart 1895) Kur'an'a Hitap "Orman ve Meâdîn ve Ziraat Nezâret-i Aliyyesi Heyet-i Fenniyyesi'nde baytar Mehmed Âkif" imzasını taşımaktadır.⁴⁵ Şiirde "Pîrâye-i hâfızam sen oldun, / Sermâye-i hâfızam sen oldun." mısralarıyla hafızlığına da göndermede bulunmaktadır. M. Akif'e göre ezberlediklerinin en değerlisi Kur'an-ı Kerim'dir. Belki daha genel anlamda ilim namına sahip oldukları arasında hakiki sermayesi de yine Kur'an-ı Kerim'dir.

Kur'an'a Hitap mesnevi tarzında yazılmıştır. İlk iki bölümü onar, son iki bölümü ise dörder beyitten oluşmaktadır. İlk ve son bölümler Kur'an'a ta'zim ve hürmetle hitap ederek kaleme alınmıştır. Diğer bölümlerde de Hz. Peygamber'den söz ederek Kur'an-ı Kerim'in bazı özellikleri zikredilmiştir. Şiirin üçüncü kısmında iki defa zikredilen "Fe'tû" lafzı hariç tutulacak olursa, Kur'an-ı Kerim'den yapılan iktibasların telmihen gerçekleştiğini söylemek mümkündür. *Tenzîl, intifâ-masunsun, münîr, ins-ü cân* gibi ifadeler Kur'an-ı Kerim'den yapılan atıfların ipuçları olarak şiirde yer almaktadır.

⁴² Geniş bilgi için Bakınız: Bilgiz, Musa, "Mehmet Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'an'dan Temalar", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 7/15 (2003), 159-178; Tütün, Sevgi, "Mehmet Akif Ersoy'un Vaaz ve İrşad Faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin Yeri ve Önemi", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 27/ 4, (2011): 57-68.

⁴³ Kuntay, *Mehmet Akif*, 194.

⁴⁴ M. Orhan Okay, - M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", 28: 435.

⁴⁵ Uluçay, Mustafa, "Akif'in Kur'an Meali'nde Dil ve Üslûp Özellikleri", 121-135.

Muhteva olarak incelediğimizde şiirde Kur'an'ın bir benzerinin meydana getirilemeyeceği hususundaki meydan okumasına genişçe yer verildiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in tarifi sayılabilecek belli başlı özelliklerinin de zikredildiği bu şiir, M. Akif'in Kur'an-ı Kerim hakkındaki duygularını ve hayatına olan etkisini ifade eden mısralarla son bulmaktadır.

Şiirin giriş ve sonuç bölümünde Kur'an'a hitaben dile getirilen ihtiram ifadelerinde yoğun bir farsça terkip kullanımı da dikkati çekmektedir. Özellikle "Ey zîver-i dest-i ihtirâmım" ve "Pîrâye-i hâfızam sen oldun" mısralarınınîrâde-i Seniyyelerde (Padişahın sözlü veya yazılı emri) "hâme-pîrâ-yı ta'zîm olan", "enmile-pîrâ-yı tekrîm olan", "zîver-i dest-i ta'zîm olan" vb. ibarelerle olan benzerliği dikkat çekmektedir.⁴⁶

Kur'an'a Hitap şiiri Safahat'ın her basımında yer almadığından ve makalede konulara göre tasnif edilerek ele alındığından şiirin bütünün bir arada sunmanın yararlı olacağı düşüncesiyle tam metnini buraya derç etmek istiyoruz.

Kur'an'a Hitap

Ey nüsha-i cânı ehl-i dînin!
 Ey nâsîh-i şânı münkirînin!
 Ey meş'al-i hikmet-i îlâhî!
 Ey mecma'-ı feyz-i bî-tenâhî
 Takdîr-i meziyyetinde efkâr
 Heyhât eder mi kudret izhâr?
 Sen cilvegeh-i cemâl-i Hak'sın,
 Âyine-i hak desem ehaksın.
 Tenzîl-i celîl-i kibriyâsın,
 Burhân-i celâlet-i Hudâ'sın.
 Feyz aldı cihan senin yüzünden,
 Bir bârika-i kemâlsin sen.
 Bir bârika kim bekaya mazhar,
 Her lem'ası ta zaman-ı mahşer,
 Bir şu'le-i intifâ-masunsun.
 Her an bu şerefle rû-nümunsun.
 Ettin bizi feyz-i Hak'tan âgah,
 Eynûr-i Mübin tebarek-allâh!

⁴⁶ Geniş bilgi için bakınız: Mübahat S. Kütükoğlu, "İrâde-i Seniyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22: 391-392.

Mahlûk değil kelâm-ı Haksın,
'Âlî-i sunûf-i mâ-halâksın.

***

Kur'ân-ı görüp dühât-ı urbân,
Hep kalmadılar mı lâl ü hayran?
Furkan ki zahîr-i mü'minîndir,
Misbâh-ı münîr-i mü'minîndir,
Şehrâh-ı hüdâ onunla mekşûf,
Mechûl kalır o olsa meksûf.
Yâ Rab bu nasıl kitâb-ı 'âlî?
İdrâke sığışmıyor meâli.
Ulviyyetin eyleyenler inkâr,
Bir mislini eylesinler izhâr.
Elhak o kitâb-ı bî-nazîre,
Meydâne getirmeden nazîre,
Âciz bu cihâniyân âciz,
Kim muktedir, ins-ü cân âciz?
Mâdâm ki iktidar yoktur,
Tanzîre de ictisâr yoktur.

***

Ahmed ki nebiyy-i bî-gümandır,
Kur'ân ile feyz-yâb-ı şandır.
Fe'tû... diyerek Rasûl-i Ekrem,
Eylerdi muannidîni mülzem.
Fe'tû... denilince ehl-i inkâr,
Kâbil mi ki eylesinler isrâr.
Da'vâya mahal kalır mı artık?
Gavgâ ve cedel kalır mı artık?

***

Ey zîver-i dest-i ihtirâmım!
Âlemde muhassalü'l-merâmım,
Pîrâye-i hâfızam sen oldun,
Sermâye-i hâfızam sen oldun
Sensin hele ey kitâb-ı a'zem,
Hâşâ buna hiç tereddüt etmem,
Dünyada refik ü hemzebânım
Ukbâda mu'în ü müste'ânım

4. 1. Kur'an'a Hitap Şiirinde İşlenen Konular

Şiirde ağırlıklı olarak Kur'an'ın bir benzerini meydana getirme hususunda müşriklere meydan okuma konusu işlenmiştir. Bunun dışında da hemen her mısra da ta'zim makamında Kur'an'la ilgili bir bilgi sunulmaktadır. Bazen bir veya iki mısra ile Kur'an'la ilgili yapılmış çok önemli tartışmalara ilişkin Akif'in kendi kanaatini özetle dile getirmiştir. Birinci ve dördüncü kıtalarda Kur'an'a hitap ederken kullandığı sıfatlar da Kur'an-ı Kerim'den iktibas edilmiştir. Bu bağlamda şiirde Kur'an-ı Kerim'le ilgili tespit edebildiğimiz hususlar şöyledir:

4. 1. 1. Kur'an'ın Mucize Oluşu

Mucize, bir benzerinin getirilmesi hususunda meydan okunduğu halde benzeri getirilemeyen olağanüstü şeydir.⁴⁷ Bu meydan okuma hususu beş duyu organına hitap edebileceği gibi, akla da hitap edebilir. Kaynaklarda belirtildiğine göre diğer ümmetlere gösterilen mucizeler daha çok duyu organlarına hitap ederken Hz. Muhammed'in (s.a.v) ümmetine gösterilen mucizeler ise zekâ ve anlayışlarına uygun olarak genellikle akıllarına hitap etmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) mucizeleri nübüvvetinin kıyamete kadar geçerli olması hasebiyle basiret sahibi diğer insanların da görebilmesi için ekseriyetle akla hitap edici tarza olmuştur.⁴⁸ Nitekim Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu değerlendirmeleri destekler mahiyettedir: "Her peygambere, zamanındaki insanların inandıkları (etkilendikleri) şey cinsinden bir mucize verilmiştir. Bana verilen şey ise Allah'ın bana indirdiği Vahiy'dir."⁴⁹

Akif'e göre Furkan (Kur'an-ı Kerim) Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) gönderilen ve bize gösterilen bir mucizedir. Onun her ayetinde binlerce mana bulunmaktadır. Sonsuza kadar da böyle devam edecektir:

Furkan ki kitâb-ı Mustafâ'dır,

Bir mu'cize-i Hudâ-nümâdır.

Olmaktaulu'nihâye a'len,

Bin hârikaher bir âyetinden.⁵⁰

⁴⁷ Suyûtî, Celaleddin, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, (Beyrut Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 2: 252.

⁴⁸ Suyûtî, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, 2: 252.

⁴⁹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahihü'l-Buhârî = Camiü's-sahih*, (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1980), Fezailü'l-Kur'an, 1.

⁵⁰ "Furkan Muhammed'e (s.a.s) gönderilen kitaptır. Yüce Allah'ın varlığına işaret eden harika bir mucizedir. Nazil olduğu günden bu yana her ayetinden binlerce hakikat ortaya çıkmaktadır ve sonsuza kadar da devam edecektir." Ersoy, *Safahat*, 508.

Kur'an ayetlerinden binlerce mananın anlaşılmasına gelince, on dört asırlık bir zaman dilimi içinde binlerce müellifin Kur'an'ı tefsir ettikleri bilinmektedir. Müfessirler, ayetlerin kelime dizilişleri, ayetlerde kullanılan edatlar, ayetlerin birbirleriyle olan münasebetleri ve benzeri özelliklerinden pek çok mana çıkarabilmişlerdir. Kıyamete kadar her çağda insanlara hidayet rehberliği yapması dahî onun mucize bir kitap olduğunu ispata kâfidir.

4. 1. 2. Kur'an'ın İnkârcılara Meydan Okuması

Hz. Peygamber nübüvvetini ilan ettiğinde bazıları ondan bir mucize göstermesini istediler. Onların bu beklentilerini/iddialarını Yüce Allah, "Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu?"⁵¹ şeklinde cevaplamıştır. Bu ayetle Yüce Allah Kur'an ayetlerinin mucize olarak yeterli olduğunu bildirmiştir.

Esasen Akif'in de belirttiği gibi Arapların en dâhî edipleri Kur'an-ı Kerim'i duyduklarında ona hayran kalmışlardır.

Kur'ân-ı görüp dühât-ı urbân,

*Hep kalmadılar mı lâl ü hayran?*⁵²

Hz. Ömer ve Tufeyl b. Amr gibi sahabilerin Kur'an-ı Kerim'in ses nizamındaki ahenkten etkilenerek Müslüman oldukları bilinmektedir.⁵³ Fakat bazı müşriklerin inadı, akıllarına ve gönüllerine hitap eden Kur'an'ı mucize olarak kabul etmeye izin vermedi.⁵⁴ Fakat Kur'an-ı Kerim onları bu inkârlarıyla baş başa bırakmadı. Onların bu mantıksız tutumlarını ispatlamak için güzel konuşan, hitabeti en güçlü olanlarına Kur'an'ın bir benzerini meydana getirme hususunda meydan okudu. Bu meydan okuma yıllarca devam etti ve benzerini getirmeye güç yetiremediler.⁵⁵ Kur'an'a Hitap şiirinde bu durum şu mısralarla ifade edilmiştir:

Ulviyyetin eyleyenler inkâr,

Bir mislini eylesinler izhâr.

Elhak o kitâb-ı bî-nazîre,

⁵¹ Ankebût, 29/50-51.

⁵² "Arapların en dahi edipleri Kur'an'ı gördüklerinde ona hayran hayran kalıp onun güzelliği karşısında suskun kalmadılar mı?" Ersoy, *Safahat*, 508.

⁵³ Güler, Zekeriya, "Tufeyl b. Amr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41: 323-324.

⁵⁴ Müddessir, 74/18-24.

⁵⁵ Suyûtî, *el-Itkan*, 2: 253.

*Meydâne getirmeden nazîre,
Âciz bu cihâniyân âciz,
Kim muktedir, ins-ü cân âciz?
Mâdâm ki iktidar yoktur,
Tanzîre de ictisâr yoktur.⁵⁶*

“Âciz bu cihâniyân âciz, / Kim muktedir, ins-ü cân âciz?” mısraları İsrâ Suresi 88. ayetine atıfta bulunmaktadır. Bu ayette, inkârcıların güvendikleri insanlardan ve cinlerden destek alsalar dahi Kur'an'a nazire getirmede başarılı olamayacakları belirtilmektedir: “De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya koyamazlar.”⁵⁷M. Akif de bu kıtanın son iki mısraında onların buna gücü yetmediği için cesaret de edemediklerini söylemektedir.

Müşrikler muarazaya yani meydan okumaya cevap veremedikçe Kur'an-ı Kerim her seferinde onlardan daha kolay bir şey istiyordu. Müşrikler her defasında aciz kalınca da Kur'an-ı Kerim'in iddiası güçleniyor, onların bahaneleri ise geçersiz kalıyordu. Allah müşriklerden önce Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri istedi.⁵⁸Müşrikler bunu yapamayınca Allah Teâlâ Kur'an'ın surelerine benzer on sure getirmelerini istedi.⁵⁹Müşrikler bunda da güçsüz kalınca meydan okuma bir sure ile sınırlandı ama sonuç değişmedi.⁶⁰Oysa istemeleri halinde insanları ve cinleri de yardıma

⁵⁶“Kur'an'ın her yönüyle üstünlüğü inkâr edenler buyursunlar bir mislini ortaya koysunlar. Gerçek şudur ki o eşsiz kitabın bir benzerini meydana getirmede beşer çaresizdir. Ne insanlar, ne de cinler onun gibi bir örnek ortaya koymada kelimenin tam anlamıyla acizdirler. Mademki Kur'an'a nazire getirme hususunda beşeriyet muktedir değildir, doğâl olarak buna cesaret edecek kimse de olmayacaktır.” Ersoy, Safahat, 509.

⁵⁷İsrâ, 17/88.

⁵⁸“Yahut “Onu kendisi uydurdu!” mu diyorlar? Hayır, onlar iman etmezler. Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler.” Tûr, 52/33-34.

⁵⁹“Yoksa, “Onu (Kur'an'ı) kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin.” Hud, 11/13.

⁶⁰“Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. ” Bakara, 2/23. “Yoksa, Onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin. ” Yûnus, 10/38.

çağırabilecekleri söylenmişti.⁶¹Müşriklerin hiçbir mazereti kalmayınca iftiralarla Kur'an'ı yaftalamaya çalıştılar. Bazen sihir, bazen de şiir ve eskilerin uydurma masalları dediler. Kimi zamanda onu alaya almak suretiyle insanlar üzerindeki etkisini azaltmaya yeltendiler. Kur'an'ın bir benzerini getirmek gibi görünüşte kolay yolu terk edip,mallarını, canlarını, çocuk ve eşlerini tehlikeye atarak savaşa yolunu tercih ettiler.⁶²Arapların bir benzerini getirmek aciz kaldıkları Kur'an gerek lafızları ve harfleriyle gerekse cümle yapısı ve üslubuyla Arapçaydı. Ancak harflerinin uyumu, cümlelerinin güzelliği, üslubunun tatlılığı, ayetlerindeki ses uyumu, anlatım tarzında muktezayı hale uygunluğu ve benzeri hususlarda beşerin bir benzerini getiremeyeceği üstünlükteydi.⁶³ Kılıçla muarazayı, sözle muarazaya tercih ettiklerine göre ikincinin imkânsızlığı ortaya çıkmış oluyordu. Bu meydan okuma ve karşı çıkma "Kur'an'a Hitap"ta şu mısralarla yer almaktadır.

*Ahmed ki nebiyy-i bî-gümandır,
Kur'ân ile feyz-yâb-ı şandır.
Fe'tû... diyerek Rasûl-i Ekrem,
Eylerdi muannidîni mülzem.
Fe'tû... denilince ehl-i inkâr,
Kâbil mi ki eylesinler isrâr.
Da'vâya mahal kalır mı artık?
Gavgâ ve cedel kalır mı artık?⁶⁴*

4. 1. 3. Halku'l-Kur'an Meselesi

Halku'l-Kur'an, Kur'an'ın diğer varlıklar gibi yaratılıp yaratılmadığı konusundaki tartışmaları ifade eder. Kaynakların ittifakla belirttiğine göre

⁶¹ İsrâ, 17/88.

⁶² Suyuti, *Itkan*, 2: 253.

⁶³ Ensari, Abdurrahman, *el-Mürşidü'l-Veciz İla Ulumi'l-Kur'ani'l-Azîz*, (İstanbul Daru'n-Nida, 2016), 182-183.

⁶⁴"Ahmed (Hz. Peygamber)'in peygamber oluşu her türlü şüpheden uzaktır. Şanının yüksekliği bizzat Kur'ân-ı Kerîm tarafından dile getirilmiştir. Hz. Peygamber de "Haydi davanızda sadık iseniz Kur'an'ın bir benzerini getirsenize!" sözleriyle Kur'an'ın inkâr edenleri sustururdu. "Fe'tu..." diyerek meydan okununca inkâr ehlinin buna karşılık vermesi hiç mümkün müdür? Kavga ve söz dalaşı le tartışmayı sürdürmeye hiç imkân kalır mı?" Ersoy, *Safahat*, 509.

Halku'l-Kur'ân meselesi II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla ilmi bir konu olmaktan çıkmış, bir devlet politikasına dönüşmüştür. Öyle bir zaman gelmiş ki İslam âlimleri Kur'an'ın yaratıldığına inanan ve inanmayanlar şeklinde kategorize edilmiş, Kur'an'ın mahlûk olmadığı görüşünü savunanlar takibe alınmış, işkenceye tabi tutulmuş, hukuki ehliyetleri iptal edilmiştir. İslam tarihinde "Mihne Olayları" olarak anılan bu dönemde bazı âlimler Emevî yöneticilerin baskısından kurtulmak için hicaz ve benzeri uzak bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Halife Me'mûn'un desteği ve teşviki ile 212 (827) yılında başlayan Mihne uygulaması⁶⁵ halife Vâsiq-Billâh'ın ölümünden sonra gevşemekle birlikte Mütevekkil döneminde de birkaç yıl devam etmesinin ardından 234'te (849) Halku'l-Kur'ân tartışmalarının yasaklanmasıyla sona ermiştir. Ancak Mihne devrinin tam anlamıyla son bulması ve izlerinin silinmesi, Başkadı İbn Ebû Duâd'ın görevinden azledilmesi ve Mihne mağdurlarının serbest bırakılmasıyla 237 (851-852) yılında nihayete ermiştir.⁶⁶

M. Akif şiirinde bu konuya kısaca temas etmek istemiştir:

*Mahlûk değil kelâm-ı Haksın,
'Âlî-i sunûf-i mâ-halâksın.*⁶⁷

Akif ilk mısradaki konuyu şöyle özetlemektedir: "Sen mahlûk değil, Allah'ın kelamısın. Allah'ın yarattığını buyurduğu sınıfların tamamından ayrı ve üstünsün. Çünkü sen Allah'ın kelamısın." İkinci mısradaki ise "ma halak" ifadesi kanaatimizce biraz daha açıklanmaya muhtaçtır. Kur'an-ı Kerim'de bu ibare "إِلَّا.....الَّهِ مَا خَلَقَ اللَّهُ" / kalıbı kullanılarak pek çok varlığın yaratılış sebebi ve hikmetini açıklarken zikredilmektedir. Dolayısıyla bir hafız olarak Mehmet Akif'in "ma halak" ifadesini kullanırken Kur'an-ı Kerim'de bu ibarelerin geçtiği ayetleri hatırlamış olması muhtemeldir.⁶⁸

4. 1. 5. Kur'an'ın Bir Mü'min İçin İfade Ettiği Manalar

"Kur'an'a Hitap" şiiri Kur'an'ın bazı özelliklerinin zikredilmesiyle başlar. İlk mısra Bakara sûresinde Kur'ân-ı Kerîm'in müminlere hidayet oluşundan söz etmektedir.

⁶⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'ân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997) 15: 371, 372.

⁶⁶ Yücesoy, Hayrettin, "Mihne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30: 27.

⁶⁷ "Sen yaratılmış değilsin, Yüce Allah'ın kelamısın. Allah'ın yaratmış olduğu bütün varlık türlerinin üstünde bir yere sahipsin." Ersoy, *Safahat*, 508.

⁶⁸ Bakınız: Yûnus, 10/5; Hicr, 15/86; Rûm, 30/8; Duhân, 44/39; Ahkâf, 46/3; Nahl, 16/48.

Ey nüsha-i cânı ehl-i dînin!

*Ey nâsîh-i şânı münkirînin!*⁶⁹

Nüsha kelimesi Farsçada “reçete” anlamına gelmektedir. Nüsha-i can, hayat reçetesi yani rehber anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif surelerinde bu anlama gelen ayetler de bulunmaktadır. Kur'an mü'minler için bir yol gösterici,⁷⁰ bir müjde,⁷¹ bir hidayet ve öğüt,⁷² bir nasihatir.⁷³ Büyün bu ayetlerde ifade edilen manalar ilk mısranın anlam yelpazesine dâhil edilebilir.

Münkirlerin şanını yok etmek ise iki türlü anlaşılabilir. Birisi onların zülüm ve cehalet üzerine kurulu olan düzenlerinin yok olması, diğeri de Arabistan'ın en değer verdiği belagat ve fesahatin Kur'an-ı Kerim'in nüzülü ile beraber cazibesini yitirmesi... Yani inkârcıların maddi ve manevi şan ve şerefleri Kur'an'ın nüzülü ile beraber parlaklığını yitirmiş ve zamanla sönmüştür. Şiirin ilk iki mısrası İsrâ suresi 82. ayetinde Kur'an'ın hem müminlere hem de inkârcılara olan etkisini peş peşe zikretmesiyle de örtüşmektedir: “Biz, Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır.”

Şiirin devamında Kur'an'ın ilahi hikmetlerin meşalesi, Allah'ın insanlara bahşettiği bütün ilimlerin, marifetin toplamı olduğunu dile getirir:

Ey meş'al-i hikmet-i İlâhî!

*Ey mecma'-ı feyz-i bî-tenâhî!*⁷⁴

Takdîr-i meziyyetinde efkâr

*Heyhât eder mi kudret izhâr?*⁷⁵

Kur'an'ın Allah'ın kelamı olmasından hareketle, Lokman suresindeki şu ayeti, Kur'an'ın muhtevi olduğu hakikatleri saymanın mümkün olmadığı şeklinde anlamak mümkündür. “Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri

⁶⁹“Ey din ehlinin (Müslümanların) rehberi! Ey inkârcıların (yalancı) şanını silip süpüren!” Ersoy, *Safahat*, 508

⁷⁰ Bakara, 2/2.

⁷¹ Bakara, 2/97.

⁷² Âl-ilmran, 3/138.

⁷³ En'am, 6/70, 90,

⁷⁴ Ersoy, *Safahat*, 508.

⁷⁵“Ey ilahi hikmetin meşalesi! Ey sonu gelmeyen feyizleri bünyesinde barındıran (kitap)! Heytat! Hiç senin sahip olduğun müstesna özellikleri anlayıp takdir etmeye düşünceler herhangi bir varlık gösterebilir mi?” Ersoy, *Safahat*, 508.

(yazmakla) tükenmez. Şüphesiz ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir.”⁷⁶ Kur'an bir hidayet kitabı olduğundan öncelikli olarak onun bu yönü öne çıkarılmalıdır. Müslümanların fen ve teknoloji alanındaki her gelişmenin ipuçlarını Kur'an-ı Kerim'den bulma gibi bir sorumlulukları bulunmamaktadır. Ancak insan ve tabiatın mahiyetinden söz eden ayetlerin söz konusu disiplinlerin genel kabule mazhar olan kanunlaşmış verileriyle tefsir edilmesi ise makul olmalıdır. Ancak fen ve teknolojinin değişken yapısı dikkate alınarak bu alanda söz söylerken dikkatli olma gereği de akıldan çıkarılmamalıdır.

Kur'an-ı Kerim Allah'ın güzel sıfatlarının en iyi şekilde görülebildiği yegâne kitaptır. Cenâb-ı Hakk'ı bütün esmasıyla bizlere göstermeye en layık ve tek kitap da yine Kur'an-ı Kerim'dir. Allah'ın yüceliğinin delillerini aramak isteyenler de Kur'an-ı Kerim'e bakmaktan başka yol bulamazlar. Cemel çok güzel olmak demektir. Bu güzellik kişinin bedeni özelliklerinde olabileceği gibi, onun davranışlarında da görülebilir. Allah'ın güzelliği ise varlıklarda tecelli eden sıfatları aracılığı ile görülebilir.⁷⁷ Hz. Peygamber bu hususta “Allah güzeldir, güzelliği sever.” buyurmaktadır.⁷⁸ İşte aşağıdaki kıta bu hakikate değinmektedir.

*Sen cilvegeh-i cemâl-i Hak'sın,
Âyine-i hak desem ehaksın.
Tenzîl-i celîl-i kibriyâsın,
Burhân-i celâlet-i Hudâ'sın.*⁷⁹

Akif'e göre Kur'an bir müminin en büyük destekçisidir. Onun yolunu aydınlatan parlak bir kandildir. İnsanı hedefe ulaştıracak dosdoğru yol Kur'an'ın rehberliğinde keşfedilebilir. Eğer bir mümin için bu hakikat meçhul kalırsa, güneş tutulmasında olduğu gibi karanlıkta kalır.

*Furkan ki zahîr-i mü'minîndir,
Misbâh-ı münîr-i mü'minîndir,*

⁷⁶ Lokman, 31/27.

⁷⁷ Ragıb İsfahani Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, (502/1108) Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'ân, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 110.

⁷⁸ Müslim, *Sahihu Mislîm*, 1: 93 (İman)

⁷⁹ “Sen Allah'ın cemalinin tezahürlerinin görüldüğü/görülebileceği yersin. Allah'ın bütün güzel isimlerinin yansıdığı bir ayna desem, buna en çok sen layıksın. Yüceler yücesi tarafından indirilmişsin. Yüce Allah'ın kuvvetinin delilisin.” Ersoy, *Safahat*, 508.

*Şehrâh-ı hüdâ onunla mekşûf,
Mechûl kalır o olsa meksûf.⁸⁰*

Nazil olduğu günden bu yana Kur'an-ı Kerim Müslümanların gündeminden çıkmamıştır. Müfessirler O'ndaki hakikatleri keşfedebilmek için binlerce cildi aşan bir tefsir külliyatı ortaya koymuşlardır. Bununla beraber hiçbir asırda Müslümanlar kadim eserlerle yetinmemiş, çağın problemlerine Kur'anî perspektiften çözüm bulmaya gayret etmişlerdir. Müfessirlerin Kur'an-ı Kerim'in lafzi tahlilinden ve ayetlerin yekdiğeri ile münasebetinden namütenahi nükteler çıkarması O'nun mu'ciz bir kelam olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı sahabeye nispet edilen "Kur'an'da her şeyin bilgisi bulunduğu" dair ifadeler de bu manada değerlendirilebilir.⁸¹

M. Akif de Kur'an'a Hitap şiirinde Kur'an-ı Kerim'in muhtevi olduğu manaların bir tek kişi tarafından bütünüyle kavranmasının mümkün olmadığını hayretle dile getirmektedir.

*Yâ Rab bu nasıl kitâb-ı 'âlî?
İdrâke sığışmıyor me'âlî.⁸²*

Tefsir geleneğinde de müfessirler benzer bir yaklaşımla yorumlarının kesin ve geçerli tek yorum olmadığını belirtmek için sözlerinin sonuna sık sık "En doğrusunu Allah bilir" ifadesini ekleme ihtiyacını hissetmişlerdir.

M. Akif'in de hayranı olduğu ve adına şiir yazdığı Fahreddin Râzî, tefsirine başlarken daha ilk cümlede sadece Fatiha suresinin ihtiva ettiği fayda ve nüktelerden on bin mesele çıkarılabileceğini ifade eder.⁸³ Bu rakamın kesretten kinaye olduğu kabul edilebilir. Bununla beraber yaptığı Fatiha suresi tefsirinin bir cilde ulaşması, bu konuda samimi olduğunu göstermektedir.

4. 1. 4. Kur'an'ınDiğer Bazı Özellikleri

M. Akif'in Kur'an'a hitap şiirinde dile getirilen ta'zim ifadeleri ve Akif'in ifade ettiği kendi duygularının da Kur'anî telmihlerle süslü olduğu

⁸⁰"Furkan (Kur'an) ki müminlerin dayandıkları bir güçtür. Müminlerin parlayan lambasıdır. Allah'a giden yol (sırat-ı müstakim'i) onunla keşfedilebilir. Eğer Kur'an'ın ışığı kesilecek olsa bu büyük cadde meçhul kalır." Ersoy, *Safahat*, 508.

⁸¹Güllüce, Veyssel, *Bilimsel Tefsirde Usul*, (Erzurum: Aktif Yayınevi, 2007), 12.

⁸²"Ya Rabbi, bu nasıl yüksek bir kitaptır ki, onun manaları idrake sığmıyor." Ersoy, *Safahat*, 508.

⁸³Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *et-Tefsirü'l-kebir(Mefâtihi'l-gayb)*, (byy: Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, 1999) 2: 21.

dikkatlerden kaçmamaktadır. Kur'an'a Hitap şiirinin sonunda bunu kendisi de söylemektedir.

*Sensin hele ey kitâb-ı a'zem,
Hâşâ buna hiç tereddüt etmem,
Dünyada refik ü hemzebânım
Ukbâda mu'în ü müste'ânım⁸⁴*

İkinci beyitte geçen "hemzeban" terkihi farsça bir terkip olup aynı dili konuşmak anlamına gelmektedir. Bu da meselelere aynı bakış açısıyla bakmak ve aynı söylemi tutturmak/geliştirmek demektir. İktibas yolu ile lafzi benzerlikler ortaya koymak da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu kıtada üzerinde durulması gereken diğer bir husus "*Ukbâda mu'în ü müste'ânım*" mısrasıdır. Mısradaki ukba, ahiret anlamındadır. M. Akif, Kur'an'ın ahirette kendisine yardım edeceğinden söz etmektedir. M. Akif'in bu ifadesi Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'in şefaati hakkında söylediklerini hatırlatmaktadır. Müslim'in Sahih'inde yer alan bir hadiste Hz. Peygamber, müminlere bol bol Kur'an okumalarını, Kur'an'ın ahirette kendisi ile hemhal olanlara şefaet edeceğini müjdelemektedir.⁸⁵ M. Akif de dünyada Kur'an'la irtibatını asla kesmeyeceğini, bundan dolayı da onun şefaatine nail olmayı umut ettiğini belirtmektedir.

Şiirde "Fe'tû" "Tenzîl", "intifâ", "münîr", "ins-ü cân", "Tebarek-Allah", "Zahîr" gibi ifadeler Kur'an-ı Kerim'den yapılan atıfların ipuçları olarak görünmektedir. Bu ibarelerin şiirde yel almasında M. Akif'in hafızlığının da payı olduğu kanaatindeyiz. Hızını 21 yaşında tamamlayan bir şair-hafızın Kur'an'la ilgili bir şiir yazarken Kur'anî ibareleri kullanması tabiidir.

Kur'an'a hitap şiirinin son kıtasında dile getirdiği duyguları Kur'an-ı Kerim'in daha uzun yıllar onun elinden, dilinde ve hafızasından ayrılmayacağını ipuçlarını vermektedir. Kur'an-ı Kerim artık Akif'in en ziyade saygı duyduğu bir kitaptır. O, Akif'in ancak saygıyla kendisine

⁸⁴"Ey en büyük kitap, haşa zerrece tereddüt etmem ki, sen dünyada benim yol arkadaşım ve aynı dili konuştuğumsun, hem de ahirette bana yardım edecek olansın." Ersoy, *Safahat*, 509.

⁸⁵Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, (ö.261/875) *el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adl ani'l-adli ila Resulillah s.a.v. (Sahihu Müslim)* [Tah. Muhammed Muad Abdulbaki] (by: Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, -ts.) 1: 553 (Kitabü Salati'l-Müsafirin)

uzatacağı elinin süsü gibidir. M. Akif'in tek arzusu artık Kur'an'ın söylediklerini gerçekleştirmekten ibarettir. Çünkü Kur'an-ı Kerim M. Akif'in hafızasının hem süsü hem de tek sermayesidir. İnsanın geçimini ve ticaretini sermayesinden yapması gibi M. Akif'te bundan sonra ne söyleyecekse, ne konuşacaksa hafızasının sermayesi olan Kur'an'dan konuşacaktır.

*Ey zîver-i dest-i ihtirâmım!
Âlemde muhassalü'l-merâmım,
Pîrâye-i hâfızam sen oldun,
Sermâye-i hâfızam sen oldun.⁸⁶*

Şiirde ele alınan diğer bir konu Kur'an'ın evrenselliği ve kıyamete kadar korunacak olmasıdır. Bilindiği üzere İslam dininin ilk muarızları, var güçleriyle İslam'ı ve Müslümanları yok etmek için uğraşmışlardır. Öngördükleri tedbirler istediklerini vermeyince daha büyük adımlar atmışlardır. Eziyet ve işkencelerle İslamiyet'i engelleme çabalarını, diğer İslam düşmanlarıyla ittifak kurarak ilk İslam devletini yıkma teşebbüsüne kadar götürmüşlerdir. Fakat daha ilk andan itibaren Allah Teâlâ Kur'an'ın kendi koruması altında olduğunu,⁸⁷ Allah'ın nurunu söndürmeye çalışmanın da beyhude olacağını ilan etmiştir: "Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır."⁸⁸ M. Akif bu ayetin Arapça ibaresinde geçen söndürmek anlamındaki "طفا" fiilini infial vezninde kullanarak bu ayete telmihen işaret etmektedir:

*Feyz aldı cihan senin yüzünden,
Bir bârika-i kemâlsin sen.
Bir bârika kim bekaya mazhar,
Her lem'ası ta zaman-ı mahşer,
Bir şu'le-i intifâ-masunsun.
Her an bu şerefle rû-nümunsun.⁸⁹*

⁸⁶"Ey elimi süsleyen ona değer katan! Bu dünyadaki rüyalarımı hayallerimi gerçekleştiren! Hafızamdaki şeylerin en değerlisi hep sen oldun. Hatta hafızamın sahip olduğu bütün varlığı yine sen oldun." Ersoy, *Safahat*, 509.

⁸⁷ Hicr, 15/9.

⁸⁸ Saf, 61/8.

⁸⁹"Cihan senin yüzünden feyz aldı, bereketlendi. Mükemmeliyetin bir pırıltısıdır. Bekaya mazhar olan (bir daha sönmeyecek olan) bir parıltı... Her tayfı yeniden diriliş gününe

İnfitâ-masun ifadesi söndürülmekten korunmuş, söndürülemeyen anlamındadır. Müfessirler ayette bahsi geçen nurun, Kur'an,⁹⁰ İslam⁹¹ ve peygamberler olabileceğini⁹² bildirmişlerdir. Zikredilen bu değerlerin hepsi birbirlerini gerektiren hususlar olduğundan birisinin veya hepsinin kast edilmiş olması da mümkündür. Devamındaki ayet de bu yorumları destekleyecek mahiyettedir: “Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur”⁹³

Sonuç

“Kur'an'a Hitap” M. Akif Ersoy'un ilk şiirlerindedir. Yirmi bir yaşında, hafızlığını tamamlaması üzerine kaleme alıp yayınladığı bu şiir, onun ilk eserlerinden olması ve Akif'in üslubundaki gelişmeyi izlemeye imkân vermesi bakımından önemlidir. Şiir M. Akif'in alışılmış üslubundan farklı özelliktedir. Farsça ve Arapça terkiplerin bolca yer aldığı şiirde az da olsa “*Ey zîver-i dest-i ihtirâmım*” gibi saray yazışma üslubunun izleri görülmektedir. Kompozisyon bakımından dağınık bir görüntü arz eden şiirde işlenen konular dengeli bir seyir izlememiştir. İslami kaynaklarda üzerinde çokça durulan Halkü'l-Kur'an gibi bazı konular iki mısra ile özetlenirken bazıları üç dört beyitte işlenmiştir. Bu itibarla gençliğinin baharında kaleme aldığı bu şiiri ustalık döneminde yazdığı eserlerden oldukça farklıdır. M. Akif'in ustalık dönemi şiirlerinin ise özellikle hazırlık aşamasının oldukça uzun ve şiir planının detaylı olduğu bilinmektedir. Ustalık dönemi şiirlerinde konuların bütün boyutlarıyla ele alındığı, fikirlerin tartışıldığı, eski ve yeni mukayesesinin yapıldığı görülmektedir.

Şiirde başlıca Kur'an'ın Hz. Peygambere gönderilen bir kitap olması, mucize olması, ihtiva ettiği manalar, müşriklere meydan okuması, Allah'ın sıfatlarını en güzel şekilde açıklayan bir kitap olması, yaratılmamış olması gibi konular ele alınmıştır.

kadar sönmekten korunmuş bir ışıksın... Her an bu şerefle var olmaya devam edeceksin.” Ersoy, *Safahat*, 508.

⁹⁰ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923), *Câmiü'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), (byy: Müessesetü'r-Risale, 2000) 23:360; Matürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, IX, 632; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 5: 530.

⁹¹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim (Te'vilâtu ehli's-sünne)*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ,2005) 9: 632; Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *Tefsirü'l-Maverdî (en-Nüket ve'l-uyun)*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 5: 530.

⁹² Matürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 9: 632; Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, 5: 530.

⁹³ Saf, 61/9.

Sonraki şiirleriyle mukayeseden elde edilecek netice m. Akif'in bu şiirde kullandığı “*Dünyada refik ü hemzebânım*”, “*Pîrâye-i hâfızam sen oldun / Sermâye-i hâfızam sen oldun*” mısralarda son derece samimi olduğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Zira M. Akif tam anlamıyla geride kalan ömrünün üçte ikisini Kur'an'la hemhal olarak geçirmiş, bu şiirde belirttiği gibi sözlerini telmihen veya lafzen Kur'an ayetleriyle süslemiş, hayatını da Kur'an'a göre tanzim etmeye gayret etmiştir.

Kaynakça

- Atay, Rifat, “Mehmet Akif” *XIX Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, İstanbul: Divan Yayınları, 2017.
- Bilgiz, Musa, “Mehmet Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'ân'dan Temalar”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler – 7/ 15*, (2003): 159-178.
- Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahihü'l-Buharî = Camiü's-sahih*, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyee, 1980.
- Cündioğlu, Düccane, *Bir Kur'an Şairi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012,
- Çalışkan, Adem, “Ölümünün 56. Yılında Mehmet Akif Ersoy'un Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, 38, (1993): 76-90.
- Çantay Hasan Basri, *Akifname*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2013.
- Ensari, Abdurrahman, *el-Mürşidü'l-Veciz İla Ulumi'l-Kur'ani'l-Azîz*, İstanbul: Daru'n-Nida, 2016.
- Erişirgil, Mehmet Emim, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2008.
- Eşref Edip, *Mehmet Akif- Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharirin Yazıları*, İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı, 1962.
- Güler, Zekeriya, “Tufeyl b. Amr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41: 323-324 İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güllüce, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usul*, Erzurum: Aktif Yayınevi, 2007.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1990.
- Kabaklı Ahmet, *Mehmet Akif*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, ty.
- Kuntay, Mithal Cemal, *Mehmet Akif*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “İrâde-i Seniyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 391-392. İstanbul: 2000,
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Tefsirü'l-Maverdî (en-Nüket ve'l-uyun)*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, byy.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, (ö.261/875) *el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adl ani'l-adli ila Resulillah s.a.v. (Sahihu Müslim)* [Tah. Muhammed Muad Abdulbaki]. Byy. Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, ts.

- Nazif, Süleyman, *Mehmet Akif, Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat*, İstanbul, 1924
- Okay, M. Orhan - M. Ertuğrul Düздаğ, "Mehmed Âkif Ersoy" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 432-439 İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Okay, M. Orhan, *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Öztürk, Mahmut, "Mehmed Âkif'in İctimaî Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği", *80 Yıl Sonra Mehmet Akif, (27-28 Aralık, 2017)*, 79-100. Ankara
- Öztürk, Mahmut, Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un Gerçekleşmeyen Projeleri, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, 1/1 (2016): 61-82.
- Ragıb İsfahani Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997,
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *et-Tefsirü'l-kebir(Mefâtihü'l-gayb)*, byy: Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, 1999.
- Suyuti, Celeddin, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Şengüler, İsmail, Hakkı, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmet Akif Külliyyatı*, İstanbul: Mert Yayıncılık, ts
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), byy: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1945.
- Topçu Nurettin, *Mehmet Akif*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.
- Tütün, Sevgi, "Mehmet Akif Ersoy'un Vaaz ve İrşad Faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin Yeri ve Önemi", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, Mehmet Akif özel sayısı, 43/4 (2011): 57-68.
- Uluçay, Mustafa, Akif'in Kur'an Mealinde Dil ve Üslûp Özellikleri, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi] [TDED]*, 50/1 (2014): 121-135.
- Uluçay, Mustafa, *Tasannusuz bir şair Mehmet Akif*, Ankara: Atlas Yayınları, 2016
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'ân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 371-375, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yücesoy, Hayrettin, "Mihne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 26-2, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.